



Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2020 • Sayı: 54

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2020 - Sayı: 54 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.
Vakıflar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editör

Hüseyin ÇINAR

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Teknik Editör

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof.Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Suraiya FAROQHI	İbn Haldun Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMEİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aşıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİİLDİZ	Hacattepe Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakıf/ Yunanistan

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No.:10 06050 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vqm.gov.tr • web: www.vqm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

İÇİNDEKİLER / CONTENT



XIII. Asırdan Günümüze Sivas'ta Bir Rum Abdal: Şeyh Erzurumî ve Zaviyesi 9	9
A Rumelian Abdal in Sivas from the 13th Century to the Present: Sheikh Erzurumî and His Lodge	
Saim Savaş - Pınar Savaş	
Hatunsaray-Şeyh Şibli Zaviyesi'ne Dair Yeni Bir Kaynak: Karamanoğlu I. Süleyman Bey'in Vakfiyesi29	29
A New Source About Hatunsaray-Sheikh Shibli Zawiya: Waqfiyya of Karamanoglu Suleiman I	
Ayşe Değerli - Yusuf Küçükdağ	
Ömer Paşa Ve Elmalı'daki Vakfı Üzerine Bazı Tespitler41	41
Some Observations on Ömer Pasha and His Waqf in Elmalı	
Hatice Durgun	
Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler59	59
Transportation System and Zaviyahs in Hamid-ili	
İlker Yiğit	
XVI-XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır'da Kurulan Sıbyan Mektebi Vakıfları87	87
Waqfs Established for the Primary School in Skopje and Bitola in the XVI-XVIIIth Centuries	
Mumin Omerov	
Mevlâna'nın Torunlarından Pir Hüseyin Efendi'nin Hayatı ve Vakıfları99	99
The Life and Waqfs of Pir Hüseyin Efendi, One of Mevlâna's Grandsons	
Hamit Şafakcı	
Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları113	113
The Repairs of Hâtûniye, Sultâniye and Murâdiye Complexes in Manisa Dated 1764-1765	
Ertan Gökmen	
19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)139	139
Ottoman Waqf Agricultural Enterprises Structure and Problems in the 19th Century: (Example of Edremid, Kemeredremid, Ayvalık, Ayvacık)	
Nihal Cihan Temizer - Said Öztürk	
Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri161	161
Contemporary Philanthropic Services of Mazbut Waqfs	
Eyüp Sabri Kala	
Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme185	185
An Evaluation of the First Construction Plan of Amasya Kumacık Bath	
Sibel Yazar	
Kastamonu Turnalı Camii'nde Candaroğulları Ve Osmanlılar Zamanına Ait Yeni Bulunmuş Vakıf Hatim Cüzleri201	201
The New-Found Koranic Waqf Fascicules from the Candarids and the Ottoman Periods in Turnali Mosque of Kastamonu	
Cevdet Yakupoğlu - Namiq Musalı	
Kocaeli Hereke Dokuma Fabrikası Yerleşkesi'ndeki Hümâyûn Camii235	235
Imperial Mosque in Kocaeli Hereke Weaving Factory	
Saliha Tanık	
Yunt Dağı Karakılınçlı Köyü Camii'nde Yazının Bezeme Unsuru Olarak Kullanımı ve Yapının Mimari Analizi257	257
The Use of Script as Decoration Element in Yunt Mountain Karakılınçlı Village Mosque and Architectural Analysis of The Structure	
Ramazan Uykur	
Kitâbiyât / Book Review283	283
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi284	284
Yılmaz Kurt	
Balat ve Çine Vakıfları286	286
Hasan Demirtaş	
Vefayât / Obituary289	289
Kendi Dünyasında Bir Seyyah, Sanat Tarihinin İzinde Bir Hoca: Mehmet Fatih Müderrisoğlu	
Mehmet Kurtoğlu - Faruk Bürkük	
Mehmet Çetin'in Ardından.....299	299
Murat Yılmaz	

19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)*

Nihal Cihan Temizer**

Said Öztürk***

Öz

19. yüzyılda Ege bölgesi incelendiğinde vakıf tarım işletmeleri olarak genelde zeytinlikler tespit edilmiştir. Ege bölgesinde zeytinlikler ise Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık'da yoğun olarak görülmüştür. 1826'da Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan önce vakıf zeytinlikler mütevelliler eliyle sonrasında ise personelinin gözetiminde iltizam ile kiraya verilmiştir. 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla vakıf zeytinlikler muhassıllar tarafından idare edilmiştir. Ancak 1842-43'de muhassıllık kaldırılarak yeniden iltizamla idare edilmeye başlanmıştır. Bununla beraber bazı vakıf zeytinlikler de emaneten idare edilmiştir. Bu durum 1926 yılına ait Evkaf Umum Müdürlüğü'nün bütçe kanunundaki yeni hükme kadar süregelmiştir. Çalışmada vakıf tarım işletmelerinin yapısı ve karşılaşılan sorunlar, arşiv belgeleri ile analiz edilmiştir. Osmanlı döneminde vakıf kaynaklarının verimsizliğine yol açan işletme sorunlarının ilk örneklerine rastladığımız iltizam sürecindeki gelişmeler, yakın zamanlara gelinceye kadar başka isim ve şekillere bürünerek devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Tarım işletmeleri, İltizam, Zeytinlik

Ottoman Waqf Agricultural Enterprises Structure and Problems in the 19th Century: (Example of Edremid, Kemeredremid, Ayvalık, Ayvacık)

Abstract

When the 19 th century Aegean region was analyzed, olive groves were generally observed as Waqf agricultural enterprises. In the Aegean region, olive groves were observed extensively in Edremid, Kemeredremid, Ayvalık and Ayvacık. Before the establishment of Evkaf Nezareti in 1826, the Waqf olive groves were rented with trustees and then under supervision of their staff with tax-farming. In 1839, with the declaration of Tanzimat, waqf olive groves were managed by the tax-collectors. However, in 1842-43, the exclusion was removed and started to be managed again with tax-farming. However, some waqf olive groves were also handled by government account. This situation continued until the new provision in the budget law of the Evkaf Umum Müdürlüğü in 1926. In this study, the structure of waqf agricultural enterprises problems, and archival documents of agricultural enterprises were analyzed. The developments in the tax-farming process, in which we encountered the first examples of business problems that led to the inefficiency of waqf resources in the Ottoman period, continued to take on other names and forms until recently.

Keywords: Waqf, Agricultural Enterprises, Tax-Farming, Olive Grove

* DOI: 10.16971/vakiflar.634080

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ekim 2019 / October 2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2020 / September 2020

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nihalcihantemizer@gmail.com;

ORCID: 0000-0003-0151-8568

*** Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, saidozturk@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-2476-1475

1. Giriş

Ana hedefi kamu yararına hizmet olan vakıflar, hukukî ve sosyal alt yapısı kurulup, tüzel kişilik kazandıktan sonra kuruluş amacını gerçekleştirmek üzere gelir temin etmek için hareket ediyorlar, bunun için de sayısız iktisadî faaliyetin içinde bulunuyorlardı. 19. yüzyılda merkezî idare bünyesinde yeni teşkilat yapısı kazanan vakıf kurumunun iktisadi faaliyetleri ve gelir kalemleri; kurâ ve mezârî'a'şârı, ferağ ve intikâl harçları, muaccelât ve mukataât bedelleri, icâre-i vâhideli müsakkafât ve müstegillât kiralari, çiftlik, orman ve zeytinlik işletmeleri, sınaî kuruluş kârları, nukud ve bankacılık çalışmaları gibi çeşitlilik arz ediyordu. Dolayısıyla vakıfların gelirleri ziraî, ticarî, sınaî işletmelere ve nakit fonların yıllık nemasına dayanıyordu (Öztürk, 1995: 109).

Vakıfların faaliyette bulunduğu tarım işletmeleri kapsamına, vakfa ait olan çiftlikler, ormanlar, zeytinlikler girmektedir. Resmi mevzuata göre çiftlik; “üzerinde inşa edilmiş binaları, içerisinde bulunan hayvanları, bağ ve bahçeleri, ekim için kullanılan tohumları, toprağı işlemek için kullanılan zirai aletleri, ahır ve samanlıkları, çiftlik sahibi ve görevli personelin ikamet ettiği idari binaları kapsayan belirli genişlikteki arazi parçalarını” ifade etmektedir. Evkâf Nezaretî'nin gelir kalemlerinden birisi de vakıf ormanlar olmuştur. Vakıf ormanların işletimi; Nezaret'den önce mütevelliler ile sonrasında ise nezaret personeli aracılığıyla kiraya verilerek olmuştur. Ayrıca Orman Nizamnamesi'nin 19 ve 20.maddelerine göre; evkâf ormanlarından tershane ve tophane idarelerine dokunulmaması zorunluluğu getirilmiştir.

Bu çalışmada üzerinde duracağımız Ege bölgesinde vakıf tarım işletmeleri ise umumiyet itibarıyla zeytinliklerden oluşmaktadır. Zeytinlikler, “ziraî ve sınaî faaliyetlerin birlikte yürütüldüğü, vakıf kurucusunun mevkiine ve tesis ettiği vakfın zenginliğine göre, genişliği ve ağaç sayısı değişen tarım işletmeleri” dir. Bir kısım zeytin bahçelerinde üretimin yanında, zeytinyağı çıkarmak için mengene adı verilen atölyeler kurulmuş, değirmen taşları ve zeytinyağı elde etmeye yarayan aletlerin bulunduğu su değirmenleri de tesis edilmiştir (Öztürk, 1995: 120-131).

İncelediğimiz 19. yüzyıl Ege bölgesi vakıfları, Karesi sancağı sınırları içindedir. Karesi sancağının Edremit ve Kemeredremid¹ kazalarında padişah ve haneden üyeleri, merkez ve taşrada görevli asker ve yöneticiler, yerel halkın seçkinleri çok fazla vakıf tesis etmişlerdir. Bu vakıflara, zeytinlik, bağ, bahçe ve arazi olarak müstegallât, han, hamam, dükkan, ev, kahvehane, fırın, sabunhane, un ve zeytinyağı değirmeni olarak müsakkafat bağlanmıştır (Armağan, 2017: 30-31).

Çalışmada öncelikle Osmanlı'da vergi sistemi ile ilgili literatür taraması yapılmış detaylı bilgi verilmiş, ilerleyen safhada vakıf zeytinliklerin idari yapısı ve ortaya çıkan sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu incelemenin esas kaynağını Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki ilgili belgeler oluşturmuştur. Evkâf Defterleri, Evkâf Muhâsebe, Evkâf Mektûbî Kalemi, Hazine-i Hassa Defterleri, İrâde-i Evkâf, Şûray-ı Devlet, Sadâret Mektûbî Kalemi, Maliyeden Müdevver Defterleri, Kamil Kepeci Defterleri fonları tetkik edilmiştir.

1 “1484 yılında Taylîli'nde yaşayan halk göç ederek şimdiki kent merkezine yerleşmiş ve Madra Dağının suyunu yöreye taşıyan su kemerlerine atfen Kemer olarak adlandırılan kent; 1886 yılına kadar Edremit İlçesi'nin bir nahiyesi olarak yönetilmiş ve 1867'de ilçe teşkilatı kurulmuştur. Kemer Nahiyesi'nin ilçe merkezi olmasında büyük emekleri bulunan I. Abdulhamit'in oğlu Şehzade Burhanettin'in adına atfen ilçe merkezi Kemer ismi yanında Burhaniye olarak da adlandırılmış ve müteakip yıllarda Burhaniye adı idari teşkilat yapısı içinde resmîyet kazanmıştır.” (<http://www.burhaniye.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi> E.T. 27.09.2019)

2. Vakıf Tarım İşletmelerinde Uygulanan Tasarruf Yöntemleri

Vakıf tarım işletmelerinde uygulanan başlıca tasarruf yöntemleri; iltizam² ve emanet sistemleridir. İltizamın Osmanlı Devleti'nde ilk örnekleri Fatih Sultan Mehmet döneminde görülür. Fetihden sonra Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un yeniden imarı ve gelişmesi için açık iskân politikası uygulamış, İstanbul'a yerleşmek üzere gelenlere verilen evler mukataaya bağlanarak kira talep edilmiş, fakat bu uygulama tepki toplayınca iptal edilmiştir. Rum Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında mukataa usulüne tekrar dönmüş, ayrıca ekilen toprakları da içine aldığından "mukataa usulü"³ yani iltizam müessesesi faaliyete geçirilmiştir (Hammer, 1997: 239). 16. yüzyıla geldiğinde emanet usulü yaygınlaşsa da, yüzyılın sonunda yerini tekrar iltizama bırakmış ve mukataaların işletilmesinde temel yöntem olarak kullanılmıştır (Bilgin, 2006: 66).

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar genelde bir vergi tahsil yöntemi olarak uygulanan iltizam, zamanla belirli kurallar manzumesi içerisinde sistemleşmiştir. Bir mukataa iltizama alınırken mültezim, nazır veya müfettiş arzları ile merkeze arz edilirdi. Bu arzlar İstanbul'da incelemeye alınır uygun ise telhis yazılırdı. (Çakır, 2003: 6-7). Ayrıca kadı, müzayedede en yüksek tutarı teklif eden ve vergi toplamayı başarabilecek adayın evine kadar gidip durumunu güvenilir şahitlerle tespit ederdi. Bundan sonra da arzları hazırlar merkeze gönderirdi. İstanbul da uygun görürse arzı onaylar, iltizam sözleşmesi başlamış olur, berat gönderilir ve mültezim vergi toplamaya başlayabilirdi. İltizam sözleşmesi genelde üç senelik olmuştur. Bazen süre uzayabiliyordu. Mültezim, sözleşme süresince hesaplanan tutarın her yıl için "kistelyevm" denilen bir tutarı ödemekle yükümlüydü. Bu tutarın yüzde 5 ile yüzde 50 arasında bir kısmının da en başta peşin ödenmesi gerekiyordu (Genç, 2002: 178). Ancak bu oranların yüzde 5'in bile altına düştüğü görülüyordu (Bk. Tablo 1).

- 2 İltizamın Türk Dil Kurumu sözlüğündeki anlamı kesenektir (<https://sozluk.gov.tr/>). Bir başka tanıma göre iltizâm; "Bir şeye ondan ayrılmamacasına sarılma. Bir şeyi kendi üzerine lazım kılma. Yükümlülük altına girme. Devlet hazinesi iradından bazılarının tahsilini maktu bir bedel mukabilinde deruhte etme" dir (Erdoğan, 2005: İltizam md.). Terim olarak iltizam, devletin "Mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayedeye ile tespit edilen ve bir bölümü, peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için kâr ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir" (Genç, 2000: 155). İltizam uygulamaları ilkçağlardan itibaren Babil, Mısır, Roma, İran, Çin ve Ortaçağ Avrupası'nda Almanya ve Fransa'da görülmektedir (Bozoğlu vd. 2009: 61). İslam dünyasında ise, iltizam uygulamalarına erken tarihlerde gidilmiştir. Abbasi maliyesinde yaygın bir şekilde uygulanmıştır. İltizam, Arapçada kabâle ve zamân kelimeleri ile karşılır ve bir garanti karşılığında verilmiş olan ruhsat anlamına gelir. Ayrıca, kabâle için; "taahhüdname, kefalet" denilmiştir. Uygulamada kabâle sistemi erken İslami döneme kadar inmektedir. Miskeveyh; Irak'ta, İslam idaresinden önce vergi iltizamlarının arttırmaya çıkarıldığına işaret eder. Ebu Yusuf, iltizama yer vermiş, ancak doğrudan doğruya tahsil usulünü tercih etmiş, "mültezimlik usulünü çirkin bir iş sayarım" demiştir. Bir beldenin vergisi iltizam ile tahsiline gidildiğinde, bu süreçte mültezimlerin bir memur tarafından kontrol edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kabâle sözleşmesi akd edilince, şartlar mukataaya göre işlemiştir. Kabâle sözleşmesiyle mültezim, vergi verenlere iyi davranmayı ve vergi gelirlerini arttırmak amacıyla islah işlerini de yapmayı taahhüt etmiş olmaktadır. Kabâle her sene yenilenmesi gerekirdi, fakat suiistimal olursa mültezimin mallarına el konulabilir veya iltizam fazlası alınabilirdi (Ebu Yusuf, 1973: 175-6; İnalçık, 1959: 44-45; Tuğ, 1963: 73; Erdoğan, 2005: 281).
- 3 İltizamın konusu olan mukataanın sözlükteki tanımı ise, Arapça kat', yani kesmek kökünden türeyen kesmek, kesişmedir. "Belirli bir miktar üzerinden karşılıklı anlaşma" olarak geçen anlamı da bulunmaktadır. Mukataa, iltizam, kesim, maktu ve maktua kelimelerini de hâvi olup, icare/bedel, mali birim, yöntem, götürü ve sözleşme manalarına da gelir. Mukataanın anlamı zamanla "iltizamın konusu olan vergi birimi" olarak evrilmiştir (Şensoy, 2014: 200-204) "Âşıkpaşazade; mukataa usulünün Rum Mehmet Paşa tarafından Rumlar lehine getirilmiş bir tedbir olduğunu iddia eder. Yine tuz, sabun, mum gibi ihtiyaç maddelerinin iltizam yoluyla tekel haline getirilmesini aslen bir İtalyan Yahudisi olan Yakup Paşa'ya atfedilir" (Tabakoğlu, 2014: 279). Mehmed Neşri de Kitab-ı Cihannüma'da: "Rum Mehmed Paşa vezir olup, ol yine Sultan Mehmed'i iğvayile tama'a düşürüp, yine mukataa vaz' ettirdi. Kendi zira İstanbul oğlanıydı. Müslümanlar gelip, kendi şehrinin evlerini müft tasarruf ettiklerine hased edip, bu şimdiki mukataanın iğvasıyla olmuştur" (Mehmed Neşri, 1987: II/711).

Tablo 1: *Tırhala çiftliklerinde iltizam bedelleri 1236/ 1820-1821 (Guruş)*

(Kaynak: BOA, Kamil Kepeci (Baş Mukataa Kalemi) KK.d Genel No: 5123 Özel no:136)

Çiftlik İsimleri	İltizam Bedelleri	Peşin Alınan	Peşin Alınan %	1.Taksit	2.Taksit	3.Taksit
Palama-i Rum, Sandık, Mitranka, Kule, Orta ve Küçük Alemdar ve çevresi Vakf-ı Hamidiye	50.000	3750	7, 5	22500	11875	11875
Magale ve Malakdaş kaza-i Yenişehir-i Fenar Vakf-ı Karamehmed Ağa mülhakat-ı Evkâf-ı Mihrişah Vâlide Sultan	7250	125	1, 7	2562,5	4562, 5	
Davudlu ve Hacı Ömerli der-kaza-i Yenişehir-i Fenar Evkâf-ı Mihrişah Vâlide Sultan	17000	250	1, 5	8375	8375	

Mukataaları iltizama almak isteyen mültezimlerin arzları merkeze gitmeden veya talepleri onaylandıktan sonra, kefil⁴ gösterilip kefaletnameler oluşturulur ve sonrasında ilgili mukataa mültezime zapt edilirdi (Çakır, 2003: 7-8).

Mukataaların işletilme yöntemleri içerisinde görülen diğer bir yöntem olan emanet yöntemi ise, kamuya ait herhangi bir kaynağa müzayedede talip çıkmadığı durumlarda ya da stratejik önemi dolayısıyla iltizam yöntemiyle işletilmesinde mahzur görülen bir vergi kaynağı ya da bir müessesenin emin denilen kamu görevlileri vasıtasıyla işletilmesidir. (Genç, 2002, 181-182). Konunun bir örneği, 1283/1866 senesine ait bir arşiv belgesinde görülmektedir; 1283/1866 senesi zeytinliklerin geliri düşük olduğu için talip çıkmaması üzerine emanet yöntemi ile işletilmiştir (BOA, EV.d.19495).

Vergi tahsilinde ya da bir kamu kaynağının işletilmesinde başvurulan üçüncü bir yöntem olan malikâne sistemi ise, 17. yüzyılın sonundan (1695) başlayarak 150 yıl kadar yürürlükte kalan bir sistemdir. Malikâne sisteminde mukataayı iltizama alan kişi ömür boyu elinde bulundurma hakkına sahip oluyordu. Bu sistem ödemelerde daha çok garanti sağlıyor, yıldan yıla sabit bir vergi alınıyordu. (Genç, 2002: 181-182) Mâlikâne yönteminde öncelikle muaccele denilen peşin ödeme yapılırdı. Mukataanın malikâne sahibine senede getirebileceği ortalama kârın iki ila on katı muaccele değeri devlet tarafından hesaplanır ve bu değer müzayedelerde başlangıç fiyatı olurdu. Ayrıca malın yüzde yirmisine kadar olabilen kalemiye harcı da istenmiştir (Karaman, 2004: 141-143).

Osmanlı maliyesinde uzun süre uygulanan iltizam sistemi içerisinde mültezimlerden kaynaklanan sorunlar devam etmiş, vergi tahsilatı sırasında halka yaptıkları zulme şikayetler de giderek artmış, nihayet, Tanzimat Fermanı ile 1839'da lağv edilmiştir. Fermanda;

“Alât-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfıası *görülmeyen* iltizamât usûlî muzırrasın cârî olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyasiye ve umûr-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i kahırına teslim demek olarak o dahi eğer zaten iyice bir adam değilse hemen kendi çıkarına bakıp cemî-i harekat ve sekenâtı gadr ve zulümden ibaret olmasıyla ba'd ez-in ahâli-i memalikten her ferdin emlâk ve kudretine

4 İki farklı kefil vardı: Birincisi, belli bir tutarı ödemeyi üstlenen “kefil bi'l-mal”, ikincisi ise mültezim kaçtığında veya iflas ettiğinde onu bulmayı taahhüt eden güvenilir kimse yani “kefil bi'n-nefs” idi. Böylece devlet ödenecek taksitler için bir güvence sağlamış oluyordu (Bilgin, 2006: 68-69). Devletin kefil talebini karşılamada sarraflar önemli bir boşluğu doldurmuştur. Sarraf esnafı diye bilinen gayrimüslimlerden oluşan bu zümre, Osmanlı'da genel olarak iç borçlanma kaynağı ve 19. yüzyılda dış borçlanmada temel aracı olma konularından ziyade mültezimlere kefil oldular. Sarraflar, mültezimlerin güvenilir bir kefil arayışlarına cevap vermekle kalmayarak, onların hazineye yapacakları peşin ödemelerin bir kısmını üstlendiler. İltizam bedellerinin zamanla artması ve mültezimlerin ödemede güçlük çekmeye başlamasıyla sarraflar bu sektöre daha fazla müdahil oldular. Sarrafların mültezimlere kefaleti önemliydi. Sarraflar sayesinde devlet uzunca bir süre hazine gelirlerini garantiye almıştır. Diğer taraftan mültezimlerin sarraflara olan borçlarını ödemede güçlük çekmesi sonucunda fazla vergi talebi ile halkı zorlamaları sistemi kötüleştirmiştir. (Ahmet Vefik, 1999: 57; Koyuncu, 2014: 316-317).

göre bir vergi-yi münâsib tayin olunarak kimseden ziyâde bir şey alınamaması” denilmiştir. Sistem lağvedilip emanet yöntemine geçilmiş ancak istenilen başarı elde edilemediğinden, kısa bir süre sonra iltizam sistemine yeniden geçilmiştir (Abdurrahman Vefik Sayın, 1999: 58-59).⁵ İltizam sistemi 1925 yılına kadar devam etmiş, öşrün tasfiyesiyle beraber sistem de kendiliğinden tasfiye edilmiştir (Abdurrahman Vefik Sayın, 1999: 58-59).

3.Vakıf Zeytinliklerin İşletilmesi

Evkâf Nezareti kurulmadan önce vakıf zeytinlikler mütevellilerin riyasetinde işletilmiştir. 1826 düzenlemesinden sonra Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından idare edilmeye başlandı ve elde edilen zeytinyağları da vergiden muaf tutuldu. Tanzimat’ın ilanından sonra (1839) vakıflara ait zeytinliklerin idaresi de muhassıllıklar tarafından yürütülmeye başlandı. Kısa bir süre (1842-43) sonra vakıf zeytinliklerin muhassıllar tarafından idaresi kaldırılarak senelik belirli bir aynî zeytinyağı verilmek şartı ile maktuan iltizama verilmeye başlandı. Aynı zamanda zeytinlikler bazı bölgelerde emaneten işletilmiştir (Doğan, 2007: 60-61) (EV.d 19495).

Vakıf zeytinliklerin iltizam ile işletilmesi 1926’ya kadar süregelmiştir. 1926 yılında Evkaf Umum Müdürlüğü’nün bütçe kanununda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre; vakıf zeytinlikler, Arazi-i Vakfiye Müdüriyeti’ne bağlı, yüksek ziraat mektebinden mezun uzman bir müdürün idaresinde, ziraat fen memurları ile muhafaza memuru ve korucular ile yönetilecekti. Zeytinliklerin imarı ve tımarı için de personele vazife verilecekti. Zeytin mahsulü bir senelik olarak satışa çıkarılacak, kiralama işlemi iki ile sekiz seneye kadar olacak denilmiştir. Fakat iki seneden fazla kiralamalarda Genel Müdürlüğün izni aranacaktır. İhale komisyonları evkaf müdür ve memurunun, evkaf memuru yoksa vekil olabilecek kişilerin başkanlığında mahalli idare heyetinden bir üye ve belediye meclisince seçilecek bir kişi ile toplamda üç kişiden oluşacaktır (Öztürk, 1995: 130-131).

Günümüzde faaliyetine devam eden tek vakıf zeytinlikler işletmesi olan Ayvalık Vakıf Zeytinlikler İşletme Müdürlüğü, ilk defa 3913 Sayılı Kanun⁶ ile 1940 yılında Ayvalık ilçesinde kurulmuştur. 3913 sayılı kanun

5 Tanzimat ile öncelikle pilot bölgelerde mali düzenlemelere gidilmiş, yeni kurallar tesis edilmiştir. Diğer bölgeler “müstesna mahalleler” olarak kalmıştır. Sonrasında ise yeni düzenlemeler ülke geneline teşmil edilmiştir. İltizam usulü tasfiye edildikten sonra vergi tahsil görevi devlet memuru olan muhassıllara tevdi edilmiş, böylece kamu gelirleri muhassıllar vasıtasıyla emaneten yönetilmiştir. Yeni uygulamalar ile daha etkin bir vergi sistemi hedeflenmiştir (Cezar, 1986: 282-288; Çakır, 2012: 41-43). II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden kurumlar üzerindeki reform çabalarının yoğunlaştığı alanlardan biri maliye olmuştur. Zira, Tanzimat fermanının en önemli sacayağından biri maliyenin ıslahı idi. Maliyedeki ıslahatların hedefi ise mali merkezleşmeyi gerçekleştirmektir. Mâlî merkezîyetçilik, tahsisat usulü değil de hazineden maaş ödeme anlayışının yerleşmesi, vergi muafiyetlerinin iptal edilmesi, aynı yükümlülüklerin kaldırılıp yeni vergi toplama şekillerinin meydana getirilmesi ve mali bürokrasinin gelişmesi yoluyla uygulanabilirdi. Batı vergi sisteminden etkilenilmiştir. Osmanlı mâlî yapısı, bu etkileşimden kendi sosyal ve ekonomik yapısının imkân verdiği kadar başarılı olmuştur. (Şener, 1990: 193; Efe, 2002: 133). Emaneten idare edilen yerlerde uygulanan muhassıllık kurumu iki sene sonra beklenen fayda sağlanamayınca kaldırılmıştır. Başarısız olma sebeplerinden ilki; sarraflar, mültezimler ve onlardan para kazananların yeni uygulamalardan hoşnut olmamaları ve direnmeleri olmuştur. İkincisi; muhassılların sahada çalışırken yaşadıkları problemlerdir. Örneğin; aşar toplamada görevli kimselere ödenen ücretler, toplanan aşar bedelinin yarısına ulaşmıştır. Bu gibi sebeplerle; 1842 yılında muhassıllıklar kaldırılarak görevleri bölgenin mülki idare amirlerine verilmiştir. Valiler idari ve mali alanda eskisi gibi en yetkili kişi konumuna getirilmiştir. Valilerin yanında defterdarlar da görevlendirilmiştir. Bu sistem 1842’de başlamıştır ve Tanzimat’ın cari olduğu yerlerde uygulanmıştır (Çakır, 2012: 47). Tanzimat ile kaldırılan iltizam sistemine kısa sürede tekrar dönüşle beraber, toplanan vergiler yeterince hazineye ulaşmamıştır. Bazen mültezimin elinde kalmış, bazen de hasat zamanında yapılamayınca ürünler heba olmuştur. Ürün toplansa bile fiyatı yeterli olmayınca istenilen gelir elde edilememiştir. İltizam sisteminin kuralları yazılı olmadığı için 1855 senesinde devlet yeni bir nizamname ve talimatname ile düzenleme yapmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen devlet istediği vergi gelirini tahsil edemeyecekti. Çünkü mültezimler yalnızca kendi alacakları sebebiyle halka zülüm yaptıklarından halk vergi vermekte gönülsüz davranmıştır. Bu problemleri çözmek için, devlet iltizamın yanında gerekli gördüğü yerlerde emaneten idare yöntemini de uygulamıştır (Karakas, 2003: 147).

6 Madde 3: İşletme idarelerine devredilecek zeytinlik, orman, fabrika, bina ve su tesisatı ile emsali bilcümle gayrimenkullerin vergileri bu malların sahibi bulunan vakıflar idaresine ve her türlü imar ve bakım masrafları işletme idarelerine aid olmak üzere senelik icar bedelleri mahallî rayiçlerine ve vakıflar idare meclisince tayin edilecek esaslara göre mahallî vakıflar ve işletme memurları arasında tesbit olunur. Bedel hakkında ihtilâf vukuu takdirinde keyfiyet idare meclisi tarafından tetkik edilerek bir karara bağlanır. İşbu icar bedellerinden mazbut vakıflara aid kısmı bütçeye, mülhak vakıflara aid kısmı da vakıflarına irad koyulur.

(<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4598.pdf>)

19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemerredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)

ile belirtilen kuruluş amacı “Vakıf zeytinliklerinin korunması, kollanması, ıslah edilmesi ve işletilmesidir”. Balıkesir İli, Edremit İlçesi, Havran yolunun 3. kilometresinde, 58.180 m alan üzerine entegre bir tesis olarak inşa edilmiş yeni yerinde faaliyet gösteren Döner Sermayeli bir kuruluştur. (<https://www.vakif-zeytinleri.gov.tr/hakkimizda> E.T. 10.07.2020).

Vakıf arazilerin işletilmesinde uygulanan iltizam yönteminin ilk basamağı müzayede olmuştur. Yani bir tür açık ihale diyebileceğimiz bu müzayede; taşrada kaza müdürü, meclis üyeleri, vakıf müdürü, ziraat müdürü, müftü, naib ve muhtar gibi yetkililer huzurunda gerçekleşirdi. Bu müzayede, vakıf arazilerin belirli bir bedel mukabili işletilmesi ve gelirini tahsil etme yetkisinin sınırlı bir süre ile kayıtlı olmak üzere devri için yapıldı (BOA, EV.d. 16553).

Müzayedelerin, iltizama verilecek araziler üzerine gidilerek yapıldığına ilişkin örnekler vardır. Burada münâdi/dellal denilen kişiler bütün talipler huzurunda yüksek sesle iltizama verilecek araziye ve şartlarını belirtiyor, açık artırmaya sunuyordu. Günümüz ihalelerinde de görüldüğü gibi, en yüksek bedeli veren talipten sonra başka talip çıkmaz ise (tâlib-i âherin inkıtâ’ı) müzayede süreci sona ererdi. Müzayede sonunda arazinin/ bahçenin işletme şartlarını kabul ederek ihaleyi kazanan ve müzayedeyi düzenleyenlerce de uygun görülüp mültezim olarak seçilen bu kişi ve bu kişinin (mültezimin) gösterdiği kefil ve diğer şartlar yazılarak merkeze gönderiliyordu. Bu yazışma gerekiyordu.⁷ Merkezin onayına sunulup kabul gören ihalelerde iltizam süreci başlardı. Müzayedeyi yürüten evkaf müdürü, azâlar, dellal, muhbir ve muavin gibi görevlilere ücret ödenmiştir. Ulaşımda kullandıkları beygirin ücretleri ve dellal parası adı altında ayrı ödemeler de yapılmıştır (BOA, EV.d. 17233) (HH.d.17635).

4. Vakıf Zeytinlikler Muhasebe Kayıtları

Osmanlı’da vakıfların uzun ömürlü olması; birincisi uygulanan hukuk düzenine, ikincisi de merkezi devlet muhasebesinin yakinen kontrol altında olmasına bağlı olmuştur. Vakıf muhasebesinin⁸ üç aşaması vardır. Birincisi; vakfın muhasebesinin kendi muhasebecisi tarafından yıllık gelir ve giderleri muhtevi mali raporların tutulmasıdır. İkincisi; ilgili yerin kadısı tarafından mali raporun, hukuk sistemine ve vakıf senedine uyumlu olmasının teyit edilmesidir. Üçüncüsü ise; merkezi muhasebede, kadıdan gelen mali raporun incelenerek -merdiven yönteminin taşrada net bilinmemesinden dolayı- usulüne uygun tutulmayan kayıtların tekrar düzenli şekilde tutulmasıdır (Güvemli vd. 2015: 25-26).

Vakıfların her sene tutulan muhasebe bilançoları vardır. Bu kayıtlar vakıf katibince tutulan ruznamçe defterlerinden çıkmaktadır. Muhasebe kayıtları her sene merkeze gönderilirdi. Ancak bazı kayıtlarda 30 senedir muhasebesi kontrol edilmeyen vakıflar görülmüştür. Bu durum vakıflara -özerk olması itibarıyla- gerekli görülmedikçe devletin müdahale etmediğini göstermektedir. Ancak bunlar klasik dönemdir,

7 “Cennetmekan Bezmiâlem valide sultân tâbe serâhu hazretleri evkâf-ı celîleleri mustegallâtından Kemerredremid kazâsında kâin ma’lumü’l-adet zeytin bahçelerinin 1277 senesinde atayây-ı ilahiyye olan zeytin mahsulâtının müste’cirlerine icâr mevsimi olduğundan usûl-i sâbıkı vech ile müdürü hâcegân-ı divân-ı hümâyûndan fütüvvetli Şefik Efendi bendeleri maiyetine âzâ-yı meclisten Hacı Ahmet Ağa ile Hacı Hasan Ağa refik kılınarak müste’cirleri ile berâber bahçehâ-ı mezkûrelerin başka başka başlarına varılarak müste’cirleri miyanında münâdi nidâsıyla müzayede-i aleniyyeleriyle bi’l-icrâ tâlib-i ahârın intikâdıyla gayr-i ez mengenehâ yalnız sene-i merkûme mahsulâtının müzâyede kararı ber vech-i bâlâ 428 kantar sâir 5 vukiyye revgan-i zeyte bâliğ ve reside olarak polîçe revgani itibarıyla müste’cirlerine deruhte olunmuş idüğü muhat-ı ilm-i âli-i nezâret-penâhileri buyrulmak ma’razında bâlâsı defterlu mazbata-i acizânemi takdîme cesâret kılındı. Ol bâbda ve herhâlde emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir. Fi 24 Cemâziye’l-evvel 1278) Aza, Aza, Aza, Aza, Müdür-i Kazâ-yı Kemerredremid, ed-dâyi Müftü, ed-dâyi Naibü’ş-şer” (BOA, Mad.d.18875).

8 Osmanlı’da vakıf muhasebe sisteminde gelir ve gider kaydı merdiven yöntemi ile oluşturulmuştur. Merdiven yöntemi ile gelir ve gider ayrı işlenmiştir. Gelirin toplamı yazılmış sonrasında gelirin nerelerden geldiği ayrı basamaklarla işlenmiştir. Çift kayıt yöntemi ise; 19. yüzyılın ikinci yarısı yaygınlaşmaya başlamıştır. (Öztürk, 1996:32; Şensoy, 2014: 82-84).

Evkaf Nezareti kurulduktan sonra denetim artmıştır (Bülbül, 1999: 181). Vakıf araziyi/bahçeyi iltizam yöntemi ile işletme ve gelir tahsil yetkisi verilen mültezim ve müzayede sırasında tekeffül ettiği bedel ile gösterdiği kefilin ismi defterlere kaydedilirdi. İltizama verilen vakıf arazilerin sayısı fazla ise; vakıf arazi, kapasitesi, iltizam bedeli, mültezimin ve kefilin isminin yazıldığı uzun listelerden oluşan müstakil defterler düzenlenmiştir. Mültezimin ödemeleri peşin ve taksitlerden meydana geliyordu. İltizam bedellerinin ödenmesinde ayrıntılı muhasebeler tutulmuştur (BOA, EV.d.16098; EV.d.24943; EV.d.15484; EV.MH.02016).

Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti bünyesindeki Vâridât-ı Umumiye Dâiresi, nezâret hazinesine ait gelirleri topluyordu. (Kahraman, 2006: 12). Evkâf Nezâreti kurulduktan sonra vakıf zeytinliklerin hasılatları nezarete gönderiliyor, vakfın yaptığı masraflar ise mal sandığı üzerinden karşılanıyordu. Böylece her şey nezaretin kontrolü altında işlemiştir. Gerektiğinde sorunlu gördükleri vakıflar için nezaret merkezden memur tayin etmiş ve keşf ve kontrol sağlanmıştır (BOA, EV.d.16770) (BOA, EV.d. 15314).

Tablo 2: Edremid ve Kemeredremid’de bulunan Bezmialem Valide Sultan Vakıf zeytinlikler muhasebesi (H. 1275/M. 1858) (Kaynak: BOA, EV.d. 16800; EV.d. 16770)

Vâridât (Vakfın Umumi)	Guruş	Pâre
1274 senesi Karesi mal sandığından havale edilen (Edremit 40.000, Kemeredremid 40.000)	80.000	
Havran-ı kebîr köyünde vâki’ hanın 1274 senesi han îcârı	2.500	
Kemer kazasında kâin bir bâb sabunhâne sene-i merkûme îcârı	600	
TOPLAM	83.100	
Masraf kalemi		
Edremit’de vâki’ bahçelerin ikişer tımar ve îmar masrafı	29.676	8
Kemeredremid’de vâki’ bahçelerin tımar ve îmar masrafı	12.134	
Müdür Ali Şefik Efendi’nin aylığı, 10 aylık, şehriye 1600	16.000	
Zabtiye Mehmed’in maâşı 10 ay, şehriye 100	1.000	
Zabtiye Hacı Hasan maâşı 10 ay, şehriye 100	1.000	
1275 Mart’ından 1276 Ağustos’u gayetine değin muvakkaten zabtiye maaşı, 6 ay, nefer 4, şehriye 100	2.400	
Müdürün zarûrî masrafları, 10 ay, şehriye 70 (posta ve kırtasiye)	700	
Nazır emri ile yapılan özel işler	5.000	
TOPLAM	67.910	08
Daha önce müdürlük yapan Sadık Efendi’nin alacakları	7.765	10
Daha önce ödenmeyen yol ve bend tesviyesi için ödeme	525	
TOPLAM GENEL	76.200	18
MİZAN		
VARİDAT	83100	
MASRAF	76200	18
Kalan (Bu bakiye müdürün zimmetine bırakılmış, ileride vukû bulacak maaş ve masraflara harcanmak üzere)	6899	22

19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemerredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)

Tablo 2’de H. 1275/M. 1858 senesine ait Edremid ve Kemerredremid’de Bezmalem Valide Sultan vakfının gelir ve giderleri verilmiştir. Burada merdiven yöntemi ile muhasebe kaydı tutulmuştur. Gelir gideri karşılıklı ve artan gelir bir sonraki yıla aktarılmıştır. Bir sonraki yıla kalan para, ileride zuhur edecek masraf ve maaşlar için vakıf müdürünün zimmetinde tutulmuştur. Vakfın gelirleri içinde vakıf han ve sabunhane icarı belirtildiği halde zeytinliklerden hasıl olan gelire doğrudan yer verilmemiştir. Giderler, personel ödemeleri ve imar-bakım masrafları olarak iki ana başlık altında incelenebilir. Toplam giderlerin % 55,5’i imar-bakıma, % 44,5’i ise personel ödemelerine ayrılmıştır. Tabloda gözlemlenen vakıf zeytinliklerin işletilmesinden sorumlu personelin maaş ve ücretleri arasındaki fark dikkat çekicidir. Bir müdürün aylık maaşı bahçedeki koruma görevlilerinin veya başka işlere bakan işçilerin maaşı arasında 16 kat fark tespit edilmiştir (BOA, EV.d.16800; EV.d.16770).

1273/1856 yılında Kemerredremid’de Bezmalem Valide Sultan vakfına ait araziler içindeki bir kısım mengine ortak işletilmiştir (Bk. Ek 5: Tablo 3). Bu sınıai tesislerin mülkiyeti bazen bir vakfa ait olduğu gibi, bölge halkının da hissesi olan tesisler de vardı. Bir tür vakıf-özel şahıs ortaklığında işletiliyordu. İltizama verilen bir vakıf işletmesinde yer alan mengineelerde şahısların hissesi varsa, bu hisseler iltizam dışı tutuluyordu. Ortaklardan biri vakıflar, diğeri ise ahaliden kimselerdi. Yapılan incelemelerde bir vakıf bünyesindeki mengineelerde köy halkının hisseleri umumiyetle rub’ hisse yani ¼ idi. Mengineelerin işletilmesi ayrı iltizam konusu oluyor, ayrı müzayedeler düzenleniyordu. Vakıf tarım işletmelerinde işletme başı iltizam bedeli zeytinyağı olarak alınmıştır. Mengene başına düşen ortalama iltizam bedelleri de zeytinyağı olarak ödenmiştir. Köylerde mengene başına düşen iltizam bedelleri farklılık göstermiştir. Mengineelerde vakıfla birlikte köy halkına ait ortak hisseler bulunuyordu. Mengineeleri halk ve vakıf beraber işletmiştir (BOA, EV.d.16098).

Tablo 4’de; Evkâf-ı Hümayun Nezâreti’ne mülhak Karesi sancağı dahilindeki 1286-1287 (1869-1870) Edremid kazasındaki vakıfların varidat ve masarıfatı izah edilmiştir (Bk. Ek 6: Tablo 4). Burada çift kayıt sistemi usulü muhasebe tutulmuş, gelir ve gider miktarları sağlı-sollu yazılmıştır. Merdiven yöntemindeki gibi alt alta değildir. Tabloda tüm giderlerin içinden vakıf tarım işletmesinin giderleri hesaplanmıştır. Tüm giderlerdeki tarım işletmesi olan zeytinliklerin giderleri oran olarak değişkenlik göstermiştir (BOA, EV.d. 18968).

5. Vakıf Zeytinliklerin İşletiminde Yaşanan Sorunlar

Vakıf zeytinliklerde görülen sorunlar; talep yetersizliği, bakaya kalma, suiistimal ve ihmaller, kuruyan ağaçlar olarak tespit edilmiştir.

İklim kötüleşmesi, üretimde verimliliğin düşüşü, piyasa şartları ve benzeri nedenlerden dolayı zaman zaman vakıf zeytinlikler açık artırmaya/müzayedeye çıkarıldığında talep gelmiyordu. Yetkililer bir tedbir olarak iltizam sözleşmelerinde minimum süre olan üç senenin de altında sözleşme yapılması gibi çarelere başvuruyordu. Yıllık sözleşme yapılmasına kadar giden bu süreçte muhtemel sorunların çıkacağına dair endişeler de vardı. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinden Sadaret makamına yazılan bir yazıda belirtildiği üzere, Ayvacık kazasında evkaf-ı mazbuta zeytinlikleri, değil altı sene süreliğine, hatta birkaç yıllığına bile müzayedeye çıkarıldığında talep gelmeyince iltizam süresi kısaltılarak bir yıllık sözleşme yapılmak zorunda kalmış idi. Fakat bu sürenin bir yıla kadar indirildiğinde, mültezimler bu kısa süre içinde bahçelerin imarıyla ilgilenmeyip sadece kendi menfaatlerini düşünecekleri için zeytinliklerin harap ve mahv olacağı endişesi taşınyordu. Kısa süreli iltizamların getireceği mahzurlar dikkate alınarak altı senelik iltizam sürelerinin vakıflar açısından daha faydalı olacağı, imarlarının yapıp yapılmadığının da teftiş edilmesi yönünde 7 Rebî’ü’l-evvel 1318 /5 Temmuz 1900 tarihli karar çıkarılmıştır. (BOA, İ.EV.25-29)

Bir tarım işletmesini iltizam yöntemiyle işletmek üzere alan kişiler/mültezimler ve gösterdikleri kefiller sıkı denetim ve araştırmadan sonra seçildikleri halde, taahhüt ettikleri iltizam bedellerini ödemedikleri/ödeyemedikleri görülmektedir. İltizam sisteminde sıkça rastlanılan bakaya sorununa⁹ yani iltizam bedellerinin tahsil edilememesinin nedenlerine bakıldığında; mültezimlerin vefatı, mengenelerde ahalinin hissesinden kaynaklanan muhtelif sorunlar, defterlerdeki hatalı kayıtlardan kaynaklanan sorunlar, mengenelerin harap olması, zarar etmesi, mevsim şartları, iltizam bedeli olarak yağların lepante¹⁰ (saf) yağ teslimine yanaşılmaması gibi birçok neden görülmektedir (BOA, EV.d.19495).

Mültezimin vefatı dolayısıyla tahsilatta güçlük yaşandığına ilişkin örnekler vardır; Sultan Abdülmecid Han vakfına ait Ayvacık ve Kemerredremid'de bulunan vakıf zeytin bahçelerini 1276-1279 (1859-1862) seneleri sonuna kadar 4 yıllığına 27.060 kıyye zeytinyağı karşılığında iltizama alan Osman Remzi Efendi'nin vefatıyla, kendisinden ve kefilinden tahsil olunamayan 1765 kıyye zeytinyağı dolayısıyla mültezimin validesi aleyhine dava açılmıştır. Davanın zaman aşımına uğradığı şeklinde karşı iddia ise, vakıf alacakları olması hasebiyle reddedilmiştir. Ne var ki, alacak tahsil edilememiştir (BOA, İ.EV.4-3).

İltizam bedellerinin ödeme şekliinden kaynaklanan sorunlar da yaşanıyordu. 1315/1897 yılında Edremid'de vakıf zeytinliklerden iltizam bedeli olarak tahsil edilmesi gereken yağın lepante halinde, yani saf halde teslimi gerekirken bu şekilde yağ teslimine kimse yanaşmamıştır. Bakaya kalan mültezim borçlarının zeytinyağı bulunmadığı takdirde nakit olarak ödenmesi cihetine gidilecektir (BOA, EV.MKT.2553).

Zeytin bahçelerini kiralayan/ iltizama alan kişilerin zaman zaman zarar ettikleri, vakfa karşı yükümlülüklerini yerine getirmekte güçlük çektikleri oluyordu. Böyle durumlarda vakfın mahalli idarecileri ile yapılan görüşme sonrası mültezimlerin ödemeleri ileriye dönük taksite bağlanıyor, senet ve kefil alınıyordu (BOA, Ev.d 19495).Tahsilatta yaşanan sorunlar zaman zaman büyüyor, nihayet sultanın iradesiyle düzenlemelere gidilmek mecburiyetinde kalınıyordu. Avrupa tüccarı¹¹ unvanıyla iş gören gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşı olan tüccar Mihaliki tahsilatta yaşadığı sorunlar dolayısıyla resmi kurumlardan yardım isteyecektir. Mihaliki, Karesi ve Ayvalık'ın 1263/1846 yılı zeytinyağı aşarını iltizama aldığı anda öşür tahsilinde zorlanıp, bakayalar artınca dönemin Karesi muhassılına ve Ayvalık kaymakamına müracaat ederek yardım istemiştir. Nihayet tahsilatın hızlandırılması yönünde padişah iradesi çıkacaktır (BOA, MKT-114-29).

Gerek iltizam sürecinde gerekse bu sürecin dışında vakıf arazilerde zaman zaman suistimaller yaşanmıştır. Bu işletmelerin iltizam sürecinde bazen muhasebesi görülmeyerek mülk gibi muameleye tabi tutulduğu, halktan bir kısım kimselerin vakıf malları çevirerek vergilerini bu kaynaklardan ödediği, hatta

9 "Cennetmekan Bezmiâlem Vâlide Sultân tâbe serâhu hazretleriyle merhûm Karaosmanzâde mülhakatı evkâf-ı şerîfesinden Edremid ve Kemer havalisinde vâki' zeytinlik ve mengenelerin 81, 82, 83 senelerine mahsûben mahallince idâre olunan hâsılâtının bâkiye ve muhâsebesi pesmânde kalmakta olduğu halde Karesi evkâf muhâsebecisi refetlü Kemal Bey'in mukaddemce havâli-i mezkâreye azimetinde... bi't-tedkik rû'yetiyle tanzîm olunan mazâbıt-ı mahalliye mücebince bâlâda murakkam muhâsebesi vech ile sinîn-i merkûmede vukû' bulan hâsılâtın mecmû'un 114.701 kıyye 249, 5 dirhem revgan-ı zeyte bâliğ olup bundan aynen ve furuhtuyla bedelen hazîne-i evkâf-ı hümâyûna takdîm kılınan ve esbâb-ı meşruhaya mebni tahsîli mümkin olamayan revgan-ı zeyt ba'del... zarardide olup kudretsizliği cihetle fakat Hasan Çavuş zimmetinde 4100 guruş esmâni kalarak 87 senesinden i'tibâren 4 senede ifâ etmek üzere taksit senet ve kefalete rabt olmasına ve muhâsebeci-i mûmâ-ileyhin vezâif mertebesinden olduğu vech ile o sûretle gayreti ve 83 senesi hâsılâtını surhla bir kalem zam olunan 1205 kıyye revgan-ı zeytin zâhire ihrâcı umûr-ı memûresinde hakikaten dikkati teyit eylemiş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l- emrindir. Fi 9 Safer sene 1289 ve fi 5 Nisan 1288 (BOA, EV.d.19495).

10 Lepanta yağ, saf yağ demektir. Bk. Redhouse (2011: 1625).

11 Avrupa tüccarlığı, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlar, yabancılara tanınan imtiyazlardan faydalanmak için o devletlerin elçiliklerinde tercüman oldular ve berat alarak tebaa değiştirmeye başlayınca, Osmanlı Devleti 1802 yılında yabancı tüccarlara tanıdığı hakları kendi tebaasından olan gayrimüslimlere tanıyarak Avrupa tüccarlığı müessesesini kurdu (Tabakoğlu, 2014: 380).

19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)

bazı muhtarların ve eminlerin bu suistimallerin içinde olduğu görülüyor. Dahiliye Nezareti'nden Karesi'ye gelen bir yazıda, kişilerin ellerine geçen vakıf malların ortaya çıkarılması için gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir. Bunun için Karesi Evkaf Muhasebecisi Kemal Bey, bizzat Edremid'de bulunup şahısların eline geçmiş olan 112 kalem vakıf emlakın Edremid'deki vakıflara ait olduğunu tespit etmiştir. O ana kadar kişilerin ellerine geçen vakıf mallar, mülk gibi muameleye tabi tutulmuş ve muhasebelerinin görülmesinden kaçınılmış idi (BOA, Ş.D.209-35 1301-1884).

İltizam sisteminin sacayağından birini oluşturan mültezimler de zamanla tefeciliğe yönelerek halk üzerindeki baskılarını artırdılar. Toprak ağalarının hâkim olduğu bölgelerde ağalar, küçük mülkiyetin yoğun olduğu yerlerde ise mültezimler ve tüccarlar tefeci haline geldiler. Köylülere fahiş faiz ile borç verdiler. Zaman zaman, borç verirken faiz yerine köylülerin mahsulatına hasattan evvel değerinin çok altında fiyatlarla el koydular. 19. yüzyılda çiftçilerin tefecilere borçlanmaları süreklilik arz etti. 1848 ve 1864'de çıkarılan tefecilik nizamnameleri ile tefecilikten kaynaklanan adaletsizliklere çözüm aransa da görevli memurların ihmali ile sorun çözülemedi (Akpınar, 2000: 32-33; Demirkol, 2018: 625-638).

Vakıf zeytinliklerde ihmaller de görülmektedir. Zamanında yeterli imar yapılmayınca hasılat düşüyordu. Edremid ve Kemeredremid'deki vakıf zeytinlikler böyle bir ihmalden nasibini almış, uzun zamandan beri (1887 senesi) imar edilmemesi sebebiyle ormana dönüşmüş ve tabiatıyla hasılat ta çok azalmış idi. Evkaf Hazinesi yeterli imkâna sahip olmadığı için bu zeytinliklerin imarı uzamış, dört seneye yayılmıştır. Karesi sancağına bağlı kazalardan Edremid ve Burhaniye civarı, Biga sancağında Ayvacık, Aydın vilayetine tabi Bergama ve Midilli adasında gerekli imar faaliyetinde bulunulmayan zeytin bahçelerinin gittikçe harap olduğu, senede 120.000 kıyye zeytinyağı tahsil edilirken bu miktarın gittikçe düştüğü, bazı bahçelere civardan tecavüz edildiği yönünde tespitler yapılmıştır. Eğer imar yapılırsa hasılatın artması beklenmektedir (Doğan, 2007: 49-61).

Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyun'un Nezâreti'ne, Karesi sancağının kaza ve sancaklarında bulunan zeytinliklere nezaret etmek üzere Evkâf-ı Hümâyun Mektûbî Kalemî elemanlarından İbrahim Bey'in mevcut maaşına ilaveten zeytinlik gelirinden karşılanmak üzere 2.000 guruş ilave maaş tahsisıyla tayin edilmesi istenmektedir. İbrahim Bey'den; Evkaf Nezareti'nin ilgili memurlarının bu bahçeler üzerindeki irtibatlarını sürekli tutması, zeytinliklerin bakımı için gerekli çalışmaları yapması, mahalli idarecilerin yapabilecekleri çalışmaları ilgili birimlere iletme gibi önemli konuları Nezaret'e bildirmesi, bahçeleri müzayedeye çıkarıp iltizam suretiyle taliplerine vermek ve mültezimlerin taahhütlerini yerine getirmelerini sağlaması istenmiştir (1317 Ra-11/ 20 Temmuz 1899) (BOA, İ.EV.22-33).

Bir başka sorun ise, iltizama verilen vakıf zeytin bahçelerinde şiddetli soğuklar sebebiyle ağaçların kuruması olmuştur. Bu ağaçlardan tahmin edilen mahsulü hesaplanarak masraf olarak kaydedilmiştir. Ayrıca kuruyan ağaçların yakılması için de ayrı bir masraf yapılmıştır. Sultan Abdülmecid Vakfı'na ait Ayvacık kazasında şiddetli kıştan etkilenen zeytin ağaçlarının sayımı yapılmıştır. 1849 senesinde yapılan bu sayımda 7.753 zeytin ağacının 1.884'unun kuruduğu 5.869'unun ise sağlam kaldığı tespit edilmiştir. Toplam ağaçların yüzde 24'ü kurumuştur (BOA, HH.d.17635; HH.d.17633).

Sonuç

19. yüzyılda Ege bölgesinde vakıf tarım işletmeleri içerisinde zeytinlikler öne çıkmaktadır. Bu işletmeler, Evkaf Nezareti kurulmadan önce mütevelliler, nezaretin kurulmasından itibaren ise nezaret tarafından idare edilmekteydi. Zeytin bahçeleri, Evkaf Nezareti memurlarının denetiminde iltizama veriliyordu. 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile vakıf zeytinlikler muhassıllar tarafından idare edilmiştir. Sonra 1842-43'de

muhassıllık kaldırılarak iltizam sistemi yeniden gelmiştir. Ancak iltizamla beraber bazı bölgelerde de vakıf zeytinlikler emaneten idare yöntemi ile işletilmiştir.

Bu çalışmada, vakıf zeytinliklerin işletilme yöntemleri olan iltizam ve emaneten idare sistemi üzerinde durulmuş, süreçler takip edilmiş ve bunlarla ilgili sorunlara değinilmiştir. Osmanlı mali kurumlarının kamu kaynaklarının işletilmesinde, özellikle vergi tahsilinde müracaat ettikleri iltizam yöntemi 19. yüzyılda vakıf tarım işletmelerinde sıkça uygulanmış, talip çıkmaması gibi durumlarda emaneten idare yöntemine gidilmiştir. Vakıf zeytinliklerin muhasebe kayıtları titizlikle tutulmuştur.

İltizama konu olan vakıf zeytin bahçelerinde halkın ve müteşebbis rolünü üstlenen mültezimlerin sebep oldukları suiistimaller yaşandığı gibi, yıllık üretimi ve verimliliği aşağı çeken ihmaller de yaşanmıştır. İklim kötüleşmesi, kuraklık vb. dışsal faktörlerin etkisiyle birçok olumsuzluklar da görülmektedir. Müzayedede taahhüt edilen meblağın mültezim tarafından zamanında ödenememesi anlamına gelen “bakaya”, müzayedeye sunulan işletmelere talip çıkmaması, gerek resmi görevliler gerekse bu işletmelere komşu ahali tarafından vakıf hukukuna aykırı davranılması gibi olumsuzluklar eksik olmuyordu. Yaşanan tüm sorunlar için, kamu adına denetim yapan Evkaf Nezareti mensuplarının çabaları çoğu zaman yetersiz kalıyordu. Vakıf tarım işletmeleri üzerindeki bu baskı nihai olarak ilgili vakfın imkânlarını ve hedeflerini daraltan bir işleve dönüşüyordu. Günümüze kadar gelen vakıflar üzerindeki eleştirilerin odağında vakıf kaynaklarının işletilmesinden kaynaklanan sorunlar yer almaktadır. Osmanlı döneminde vakıf kaynaklarının verimsizliğine yol açan işletme sorunlarının ilk örneklerine rastladığımız iltizam sürecindeki gelişmeler, yakın zamanlara gelinceye kadar başka isim ve şekillere bürünerek devam etmiştir.

Kaynaklar

1.Arşiv Belgeleri

a. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkaf Defterleri (EV.d) 15314, 15484, 16098, 16553, 17233, 19495, 16800, 16770, 18968,24943

Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT.) 2553

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.) 17633, 17635

İrade-i Evkaf (İ.EV.) 4-3, 25-29, 22-33

Şuray-ı Devlet (ŞD.) 209-35

Sadaret Mektubi Kalemi (A).MKT.114-29)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) 18875

Kamil Kepeçi Defterler (KK.d.) 5123-136

2.Araştırma Eserleri

Akpınar, Kürşat Urungu (2000). *İltizam in the Fetvas of Ottoman Şeyhülislams*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Armağan, Abdüllatif (2017). "Kemer-Edremit Voyvodası el-Hâc Ali Ağa bin el-Hâc Ahmet Ağa'nın Kemer-Edremit'te Kurduğu Vakıf ve Vakfiyesi". *OTAM*, 42: 1-46.

Bilgin, Arif (2006). *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Bozoğlu Demirdöven, Julide ve Ayla Ödekan (2008). "Müzayedelerin Sanat Piyasalarındaki Rolü ve Türkiye'deki Yansımaları". *İtü Dergisi/b Sosyal Bilimler*, 5.1: 55-66.

Bülbül, Yaşar (1999). "Klasik dönem Osmanlı muhasebe sistemi". *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 6:151-182.

Cezar, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi(XVIII. Yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yay.

Çakır, Baki (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII.Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Çakır, Coşkun (2012). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Küre Yay.

Demirkol, Kurtuluş (2018). "Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik(1848-1864)". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı: 1: 625-649.

Doğan, Faruk (2007). *Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1920)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ebu, Yusuf (1973). *Kitabü'l-haraç*. İstanbul: Hisar Yay.

Efe, Ayla (2002). *Muhassıllık Teşkilatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Erdoğan, Mehmet (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul:Ensar Neşriyat.

Genç, Mehmet (2002). "Osmanlı İltizam Rejimi ve Değişmeleri". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1: 176-185.

_____ (2000). "İltizam". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 154-158.

Güvemli, Oktay ve Batuhan Güvemli. (2015). "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9:18-42.

Hammer, Von Joseph (1997). *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, İstanbul: MEB Yay.

İnalçık, Halil (1959). "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi". *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1:29-46.

Karakaş, Mehmet (2003). *Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kahraman, Seyit Ali (2006). *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Karaman, Deniz (2004). "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler". *Bilig*, 29: 139-176.

Koyuncu, Nuran (2014). "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefillliği". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:1: 295-326.

Mehmed Neşri (1987). *Kitab-ı Cihannüma I-II*. Neşreden: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Redhouse, Sir James (2011). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yay.

Özbay, Rahmi Deniz (2009). "17. yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)". *International 7th Knowledge, Economy & Management Congress Proceedings Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*. 2108-2125.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Öztürk, Said (1996). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.

Sayın, Abdurahman Vefik (1999). *Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını Yayın No: 352.

Şener, Abdüllatif (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yay.

Şensoy, Fatma (2014). "Muhasebe Defterlerinden Vakıfların Çok Yönlü Boyutlarını İzlemek-Bir Örnek XVIII. yy". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7: 76-103.

_____ (2014). "Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7:200-247.

Tabakoğlu, Ahmet (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yay.

Tuğ, Salih (1963). *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ülgen, Pınar (2010). "Ortaçağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış". *Mukaddime*, 1.1: 1-18.

3. Elektronik Kaynaklar:

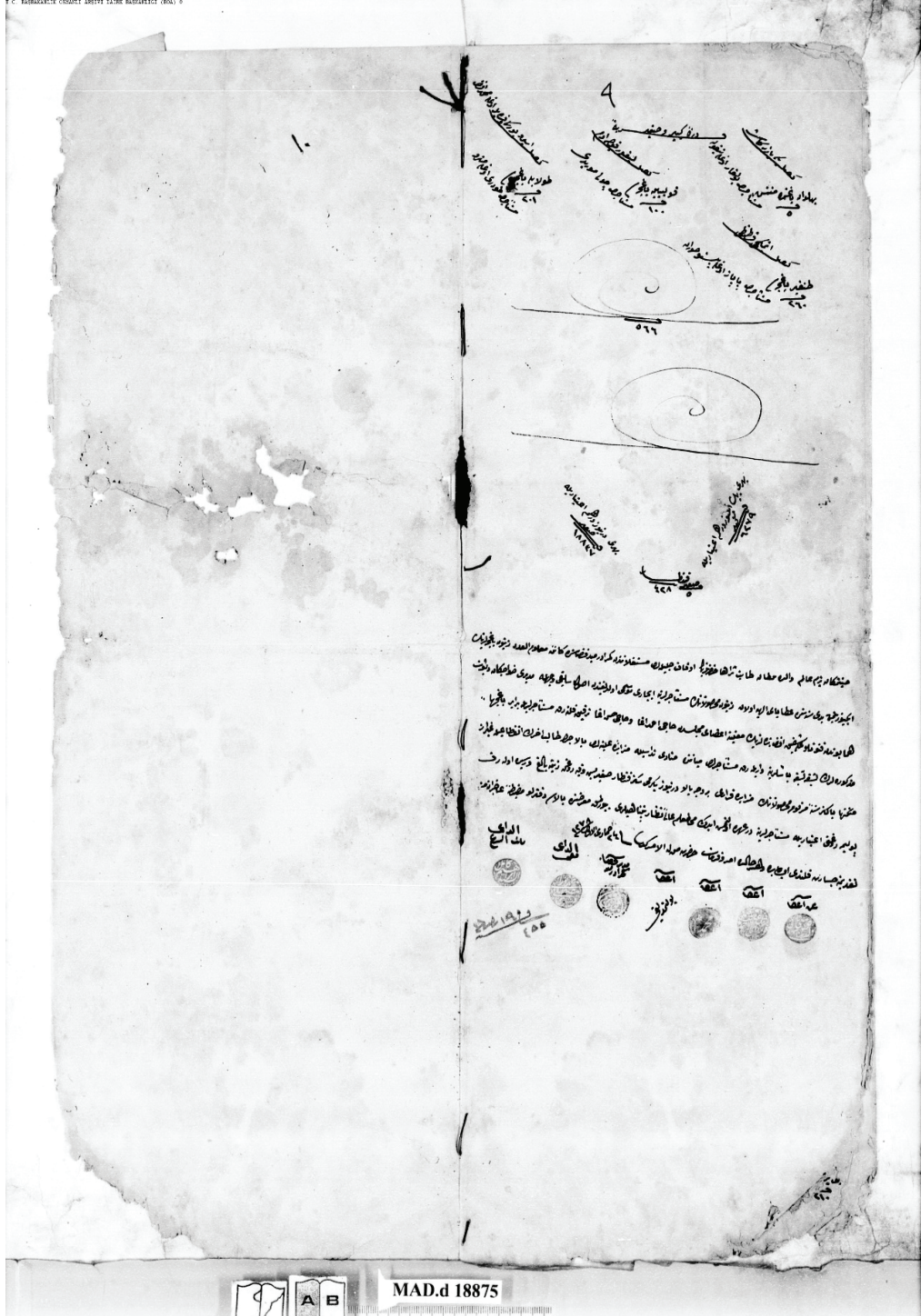
<http://www.burhaniye.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi> (E.T. 27.09.2019)

<https://sozluk.gov.tr/> (E.T.31.01.2020)

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4598.pdf> (E.T. 10.07.2020) <https://www.vakifzeytinleri.gov.tr/hakkimizda> (E.T. 10.07.2020)

Ekler

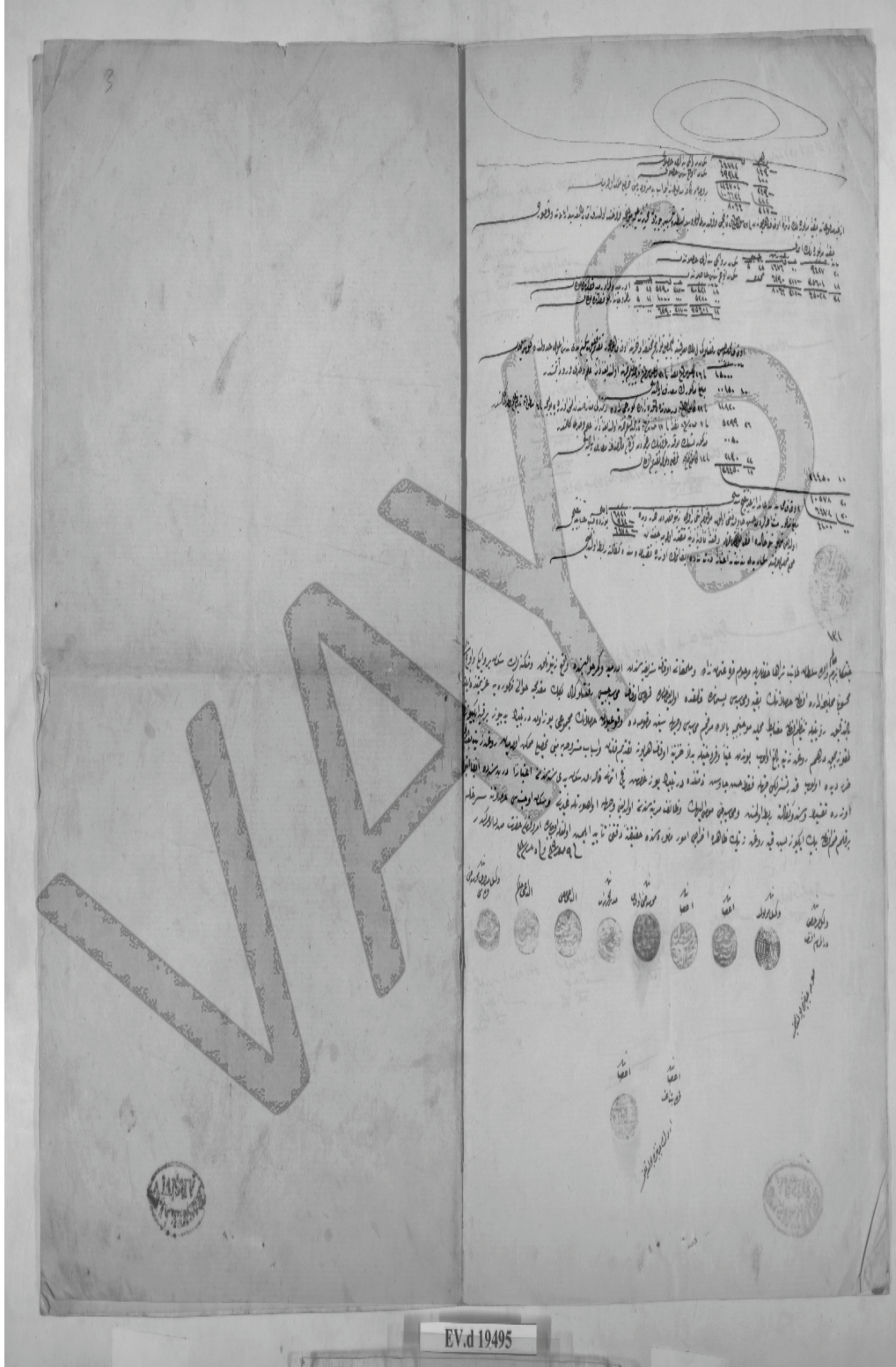
Ek 1: Belge.1. Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Evkâfı'ndan Edremid ve Kemer-Edremid'de vâki' zeytin bahçelerinin 1277/1860 senesi mahsulâtının ma'rifet-i şer' ile bi'l-müzâyede müste'cirleri tarafından deruhde olunarak bunların mevkileri, deruhde edenlerin isimleri ve hâsılât-ı vâki'asının miktarlarını mübeyyin zîri mazbatalı müfredat defterinin evkâf müdürü tarafından gönderildiği kaydını muhtevi Bezm-i Âlem Vakfı mevkufâtının mahsulat defteri. (BOA. Mad. d. 18875)



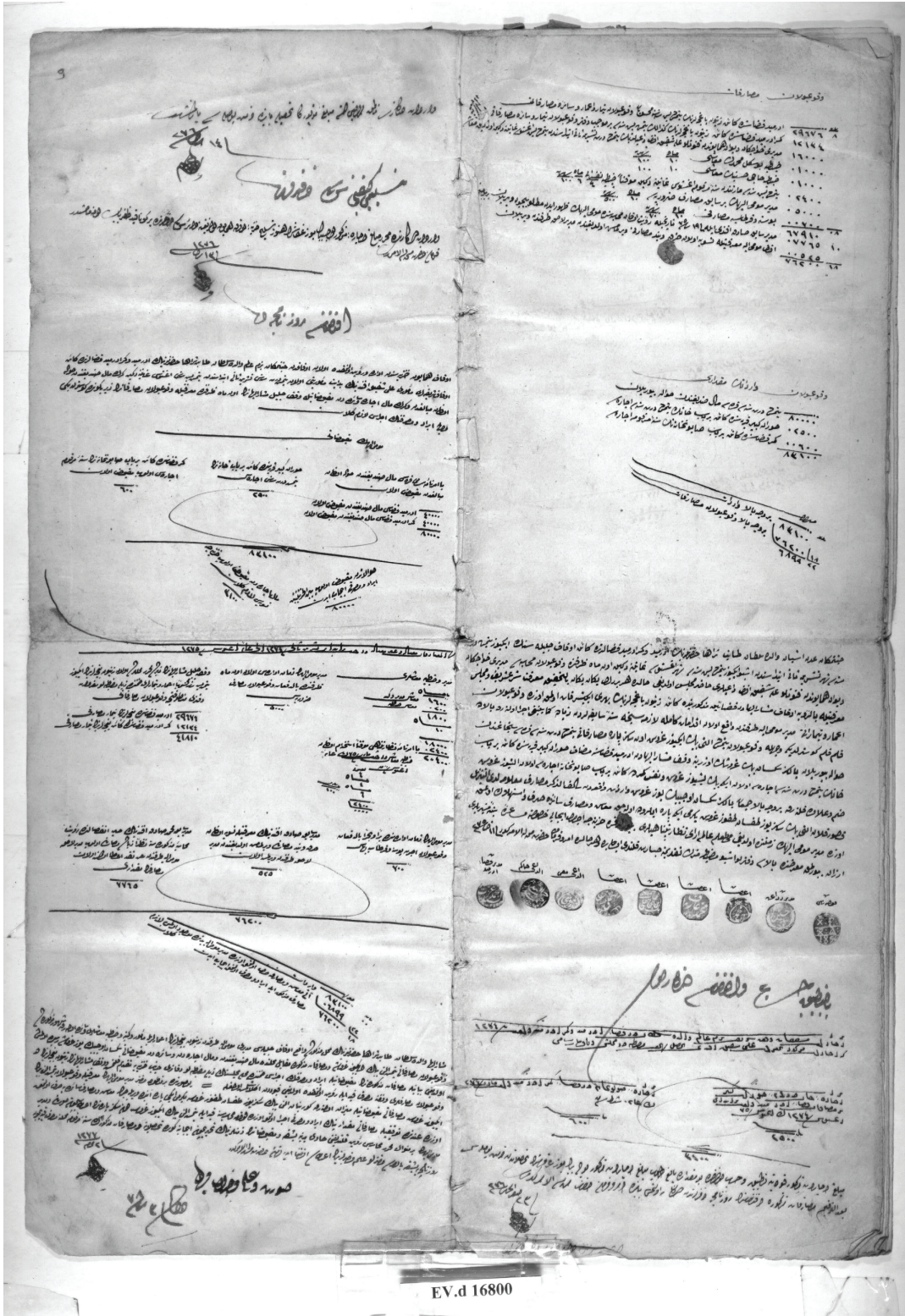
A B

MAD.d 18875

Ek 2: Belge.2. Edremid ve Kemer havâlisinde bulunan Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Evkâfî ve Kara Osman-zâde Hacı Hüseyin Ağa ve mülhakatı Evkâfî'nın zeytinlik ve mengenelerinin hâsîlât ve irsâlâtıyla bakiyesinin miktârı-1283/1866. (BOA. EV.d. 19495).



Ek 3: Belge 3. Merdiven sistemi ile muhasebe kaydına örnek: Bez-mi Âlem Vâlide Sultan Evkâf'ından olup Edremid ve Kemer-i Edremid kazalarında bulunan zeytin bahçelerinin imar ve tımar masraflarının miktarı.1275/1858. (BOA. EV.d. 16800).



EV.d 16800

Ek 5: Tablo 3: 1273/1856 Senesi Edremid Kazasında Mengene İltizâm Bedelleri (BOA, EV.d. 16098).

Köy İsimleri	Mengene (adet)	Mengene (atıl)	İltizâm bedeli (kıyye)	İltizâm bedeli ahâlî hissesi (kıyye)	Ahâlinin hissesi olan mengene sayısı	Açıklama
Avcılar	3		264			
Kulluklar	1		155			
Tahta	2		255, 5	85, 5	1	
Küre	3		250			
Kızılbeğçilü	1		105			
Zeytunlu	2	4	171			
Araplar		1				
Kadı	1		21			
Çorak		1				
Çıkrıkçı		1				
Frenk		1				
Dereli		1				
Sarnıç		1				
Karacalar		1				
Yenice	1		3	3	1	
Sekviran	1		105			
İbrahimce		1				
Havran-ı kebir	7	2	246	53	5	Rûb hisse ahâlî
Edremid	12		518, 5	118, 5	4	
Toplam	34	14	2094	260	11	
Yekûn Mengene hâsilâtı			2354			
Ahâlî hissesi			260	260		
Bakiye mengene hâsilâtı			2094			
Zeytin eşcârı hâsilâtı			4940			
Mengenelerden hâsilâtı			2094			
Yekûn (ahâlî hissesi hâriç vakfa ait)			7034			

Ek 6: Tablo 4: *Evkâf-ı Hümâyün Nezâretî'ne Mülhak Karesi Sancağı Dâhilindeki Edremid Kazasındaki Vakıfların Vâridat ve Masârifâtı (Ev.d 18968:1285 Mart -1287 Şubat / 1869 Mart- 1872 Şubat)*

Sıra no	Kazası	Yılı	Vakfı	Zeytin hâsılâtı Guruş	Pâre	Toplam gider Guruş	Pâre	Toplam gider içinde bahçe harcamaları Guruş	Toplam gider içinde bahçe harcamaları (%)
1	Edremid, Edremid kasabası	1286 Şubat- 1287 Mart	Semaçıkızı Emine Hatun Çeşme Vakfı	525		259		40	15,4
2	Edremi, Çorak karyesi	1286 Şubat -1287 Mart	Emir Ali'nin Kemer Kazasında Çeşme Vakfı	1330		496		100	20,2
3	Edremi, Edremid kasabası	1286 Şubat- 1287 Mart	...Yorgi'nin Gelibolu'daki Vakfı	350		233		40	17,2
4	Edremi, Edremid kasabası	1285 Mart-1286 Şubat	Seyyid Mustafa Çelebi Çarşı Mescidi Vakfı	1100		442		80	18,1
5	Edremi, Edremid kasabası	1285 mart-1286 Şubat	Hanoğlu Kerimesi Emine Hanımın Hekimzade Camii Vakfı	97	20	72	20	10	13,8
6	Edremi, Kadı köyü	1286	Muhiddin Hazretlerinin Türbe Vakfı	525		276		60	21,7
7	Edremi, Çorak köyü	1286	Şeytanoğlu Hasan Ağa Çeşme Tamiri Vakfı	1400		500		160	32
8	Edremi, Edremid kasabası	1286	Sarı Hacı Hakan'ın Çeşme Vakfı	140		65		20	30,7
9	Edremi, Edremid kasabası	1286	Ayşe Hatunun Gazi Celal Mescidi Vakfı	525		243		80	32,9
10	Edremi, Tuzcu Murat mah. kain	1286	Hacı Ahmed Ağa Yünak Çeşme Ve Kaldırımvakfı	350		220		60	27,3
11	Edremi, Edremid kasabası	1286	Nalbant Hacı Halil Ağa Camii Vakfı	595		324	20	150	46,3
12	Edremi, Edremid kasabası	1285-86	Patatzade Mustafa Efendi Camii Vakfı	1160				120	
13	Edremi, Edremid kasabası	1286	Züleyha Hatun Hekimzade Yusuf Sinan Efendi Camii	600		320	13	60	18,7

19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)

Sıra no	Kazası	Yılı	Vakfı	Zeytin hâsılâtı Guruş	Pâre	Toplam gider Guruş	Pâre	Toplam gider içinde bahçe harcamaları Guruş	Toplam gider içinde bahçe harcamaları (%)
14	Edremi, Edremid kasabası	1285-1286	Hacı Osmanoglu Hacı Hasan Ağa Dedeler Camii Vakfı	297	20	149	10	80	53,7
15	Edremi, Edremid kasabası	1286	Ümmühan Hatun Mahkeme Cami-i Şerifi Vakfı	1750		685		180	26,3
16	Edremi, Edremid kasabası	1286	Ümmügülsüm Hatun Bodur Cami-i Şerifi Kandilleri	2800		1481	20	550	37,1
17	Edremi, Edremid kasabası	1286	Nalbant Hacı Halil Ağa He-kimzade Cami-i Şerifi Vakfı	1545		949		500	52,7
18	Edremid Soğanyemez mahallesi	1286	Mustafa Çelebi'nin Mescid Vakfı	770				100	
19	Edremid, Edremid kasabası	1286	Demirci Hacı Ali Ağanın Camii Vakfı	11900		6791		1215	17,9
20	Edremid, Edremid kasabası	1286	Ayşe Kadının Cami-i Şerifi Vakfı	7525		4255		500	11,7
21	Edremid kazası, Tuzcu murat mahallesi	1286	Alemizade Hacı Mustafa Ağanın Camii Vakfı	28000		15250		2426	15,9
22	Edremid-Küre karyesi	1285	Kargalı Hacı Mehmet Ağanın Kuyu Çeşme Tamiri Vakfı	600		247	20	50	20,2
23	Edremid, Edremid kasabası	1285	Çakır Emine Hatun Gazi Celal Mescid Minare Kandil Ve Yunak Tamiri	450		375		80	21,3
25	Edremid-Frenk karyesi	1285	Frenk Karyesinde Cami-i Şerifin Kandil Vakfı	600		480			
26	Edremid, Edremid kasabası	1285	Gazi Celal Cami-i Şerifi Kandilli Vakfı	300		150		50	33,3
27	Edremid, Edremid kasabası	1285	Hacı Piri Ağanın Şehir Köprüsü Tamiri Vakfı	500				50	

Sıra no	Kazası	Yılı	Vakfı	Zeytin hâsılâtı Gurusu	Pâre	Toplam gider Gurusu	Pâre	Toplam gider içinde bahçe harcamaları Gurusu	Toplam gider içinde bahçe harcamaları (%)
28	Edremid Havranı kebir karyesi	1285	Nasuh Beyin Mevlid-i Şerif Kıratna Meshud Vakfı	1416	20	816	20	338	41,4
29	Edremid Temaşalık karyesi	1285	Zambaoğlu Hacı Mustafa İ'tamı Taam (Yemek Yedirme) Vakfı	200		90		30	33,3
TOPLAM				67416	80	35212	123	7139	20,3

